

УДК 343.13

<http://doi.org/10.5281/zenodo.400396>

© Полянський А.О., 2016

А.О. Полянський

**ЩОДО ПРАВОВОЇ ПРИРОДИ
ПОВАГИ ДО ЛЮДСЬКОЇ ГІДНОСТІ
ЯК ЗАГАЛЬНОЇ ЗАСАДИ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ**

Анотація. У науковій статті досліджено правову природу поваги до людської гідності як загальної засади кримінального провадження. Аргументується, що особливої уваги, з огляду на ті демократичні процеси, що зумовили Революцію Гідності в Україні, коли український народ за орієнтир свого розвитку обрав суспільство європейське – суспільство з високими моральними якостями, де існує цивілізаційний підхід до правового регулювання відносин, де людина визнається найвищою соціальною цінністю, заслуговує саме така засада кримінального провадження, як повага до людської гідності. Автором обґрунтовується думка, що в основі поваги до людської гідності лежать власні моральні якості людини, які дозволяють побачити, сприйняти, схвалити такі якості в інших членів суспільства і не посягати на них. Доводиться, що в основу визначення такої засади кримінального провадження, як повага до людської гідності, визначеної у Кримінальному процесуальному кодексі України, було покладено єдність трьох взаємопов'язаних елементів: забезпечувального елемента, елемента заборони та захисного елемента, які відображають особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства і держави, в яких людина визнається найвищою соціальною цінністю.

Ключові слова: загальні засади кримінального провадження, повага до людської гідності, права, свободи, юридичні гарантії.

Аннотация. В научной статье исследовано правовую природу уважения к человеческому достоинству как основы уголовного производства. Аргументируется, что особого внимания, учитывая демократические процессы, обусловившие Революцию Достоинства в Украине, когда украинский народ в качестве ориентира своего развития выбрал общество европейское – общество с высокими моральными качествами, где существует цивилизационный подход к правовому регулированию отношений, где человек признается наивысшей социальной ценностью, заслуживает именно такой принцип уголовного производства как уважение к человеческому достоинству. Автором обосновывается мнение, что в основе уважения человеческого достоинства лежат собственные моральные качества человека, которые позволяют увидеть, воспринять, принять такие качества у других членов общества и не посягать на них. Доказывается, что в основу определения такой основы уголовного судопроизводства как уважение к человеческому достоинству, определенной в Уголовном процессуальном кодексе Украины, было положено единство трех взаимосвязанных элементов: обеспечительного элемента, элемента запрета и защитного элемента, отражающие особое моральное отношение человека к самому себе и

отношение к нему со стороны общества и государства, в которых человек признается наивысшей ценностью.

Ключевые слова: общие принципы уголовного производства, уважение к человеческому достоинству, права, свободы, юридические гарантии.

Anotation. In the scientific article the legal nature of human dignity as general principles of criminal proceedings. Argues that special attention in view of the democratic process that led to the Revolution of dignity in Ukraine when the Ukrainian people as a benchmark of development chosen society European – society of high moral character, where there is a civilized approach to the regulation of relations, where people recognized the highest social value, deserves just such a principle of criminal proceedings as respect for human dignity. The author substantiates the idea that the basis of respect for human dignity are their moral qualities that enable us to see, accept, approve such as other members of society and not encroach on them. It is proved that the basis for the principles of the criminal proceedings such as respect for human dignity, as defined in the Criminal Procedure Code of Ukraine, was the unity of three interrelated elements: a security element, the element ban and protective elements that reflect the special moral relationship of man to himself and attitude to it by society and the state in which a person is recognized as the highest social value.

Keywords: general principles of criminal proceedings, respect for human dignity, rights, freedoms and legal guarantees.

Постановка проблеми. Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. [1] вперше закріпив і визначив у окремій главі загальні засади кримінального провадження. Безумовно, усі вони є новими основними правовими положеннями, які відображають ідеї, норми загального і керівного значення, що визначають побудову усіх форм, інститутів, стадій кримінального провадження і забезпечують виконання завдань, поставлених перед останнім. Отже, всі вони заслуговують на окрему увагу в наукових дослідженнях. Однак, особливої уваги, з огляду на ті демократичні процеси, що відбулися наприкінці 2013 р. і зумовили Революцію Гідності в Україні, коли український народ як орієнтир свого розвитку обрав суспільство європейське – суспільство з високими моральними якостями, де існує цивілізаційний підхід до правового регулювання відносин, де людина визнається найвищою соціальною цінністю, – заслуговує така засада кримінального провадження, як повага до людської гідності.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженням поваги до людської гідності у кримінальному процесі займалися О.П. Кучинська [2], Л.В.Кушнір [3], В.А. Савченко [4], Б.М. Свірський [5] та інші. Однак, не зменшуючи внесок цих авторів у питання теорії та практики кримінального процесу, в центрі уваги цих досліджень було теоретичне визначення змісту поваги до людської гідності як загальної засади кримінального провадження, аналіз міжнародних

норм, що Україна імплементувала у Кримінальний процесуальний кодекс України. А от правова природа цієї засади залишилися поза увагою вчених.

Формулювання мети статті (постановка завдання). Зазначене обумовлює актуальність даної наукової статті і дозволяє визначити її мету: визначити правову природу поваги до людської гідності як засади кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу дослідження з новим обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Ст. 11 Кримінального процесуального кодексу України має назву «Повага до людської гідності», і відповідно до цієї назви та Глави 2, що має назву «Засади кримінального провадження», де міститься зазначена стаття, інтерпретує повагу до людської гідності як засаду кримінального провадження таким чином: «1. Під час кримінального провадження повинна бути забезпечена повага до людської гідності, прав і свобод кожної особи.

2. Забороняється під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу в принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність.

3. Кожен має право захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження» [1, ст.11].

Зміст даної норми базується на положеннях Конституції України, зокрема її статей 3, 28, 55, 68 [6], Загальної декларації прав людини [7, ст. 1], Європейської конвенції з прав людини [8, ст. 3], Міжнародного пакту про громадянські і політичні права [9, ст. 7], Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що ображають гідність, видів поводження і покарання від 10 грудня 1984 р. [10, ст.1]. Отже, в частині визначення поваги до людської гідності як засади кримінального провадження кримінальне процесуальне законодавство відповідає міжнародним стандартам і дозволяє констатувати, що витоками цієї засади, є ст. 1 Загальної декларації прав людини: усі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти по відношенню один до одного в дусі братерства [7, ст.1]⁴

⁴ Див. докладніше: Полянський А. Міжнародні норми, що визначають підґрунтя поваги до людської гідності як засади кримінального провадження: філософсько-правовий аспект /

У чому ж полягає природа поваги до людської гідності як засади кримінального провадження? Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови слово «природа» розуміється у трьох аспектах. По-перше, це органічний і неорганічний світ у всій сукупності і зв'язках, що є об'єктом людської діяльності й пізнання, все те, що не створене діяльністю людини; буття, матерія. По-друге, це – сукупність фізичних та психічних особливостей, з яких складається особистість людини і які проявляються в її діях, поведінці. По-третє – це сукупність основних якостей, властивостей чогонебудь; суть, сутність [11]. Відповідно до мети даної статті мова йде саме про третій аспект розуміння цього слова. І щоб встановити основні якості такого явища як повага до людської гідності, звернімося, насамперед, до визначення людської гідності у праві.

Так, М.Й. Коржанський визначає гідність особи як право на громадську повагу, що ґрунтується на визнанні суспільством громадської цінності цієї особи [12, с. 86]. Як бачимо, акцент у цьому розумінні зміщується із сутнісної, внутрішньої характеристики на зовнішню – те, як сприймають людину інші, чи визнають вони цінність цієї особи. Отже, мова йде у більшою мірою про вторинні ознаки цього явища. Тому, видається, навряд чи таке визначення відбиває у повному обсязі природу категорії «гідність особи».

О. Грищук розуміє під людською гідністю самоцінність та суспільну значущість людини як біосоціодуховної істоти, яка визначається існуючими суспільними відносинами, не залежить від конкретної людини і має бути рівною для всіх людей [13, с. 86]. О. Грищук також пояснює, що, якщо з суб'єктивної сторони гідність розуміється як право кожної людини, то з об'єктивної сторони гідність розглядають як один із принципів права [12, с. 86]. Це визначення, видається, є ближчим до істини, адже за ним зроблено спробу акцентувати увагу на внутрішньому, власному наповненні категорії, що визначається, показуючи взаємозв'язок індивідуального та суспільного, поступово зміщуючи акцент із первинних, сутнісних ознак до вторинних, зовнішніх.

Дійсно, людська гідність – це якість людини, яка являє собою певну систему моральних якостей людини, – тих, які є іманентно притаманними складовими людини як біосоціального суб'єкта, які відрізняють людину від

усіх біологічних істот і визначають її як частинку суспільства, і які визнаються, схвалюються сучасним суспільством. Таким чином, природа людської гідності полягає у взаємозв'язку власного людського усвідомлення своєї значущості та її оцінці суспільством. І саме це володіння моральними якостями, усвідомлення їх значущості для себе і для суспільства в цілому дозволяє вірити у їх існування в інших членів суспільства, сприймати та прихильно ставитися до цих моральних якостей інших осіб та не посягати на них. А це, до речі, дозволяє погодитися з О. Грищук, що саме «людська гідність збуджує в людині особливе почуття, яке називається повагою». Людська гідність супроводжується повагою інших людей, а також повагою до самого себе, при цьому залишає обов'язок непорушним, залишає імператив самим собою, проте виявляє його мотиви. [13, с. 87].

Тобто в основі поваги людської гідності лежать власні моральні якості людини, які дозволяють побачити, сприйняти, схвалити такі якості в інших членів суспільства і не посягати на них. Мова йде про особливе моральне ставлення людини до самої себе і ставлення до неї з боку суспільства і держави, в яких людина визнається найвищою соціальною цінністю.

Отже, природа поваги до людської гідності відображається через єдність та взаємозв'язок трьох елементів у визначенні людської гідності як засади кримінального провадження, встановленої ст. 11 Кримінального процесуального кодексу України [1, ст. 11], а саме: законодавець розкриває цю засаду через забезпечувальний елемент, елемент заборони та захисний елемент.

По-перше, мова йде про забезпечення поваги до людської гідності, прав і свобод кожної особи під час кримінального провадження [1, ст. 11, ч. 1]. У даному випадку мова йде про юридичні гарантії, які у будь-якому сучасному демократичному суспільстві надає держава. Надає такі юридичні гарантії і Україна відповідно до зобов'язань, встановлених у ст. 3 Конституції України, а саме: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [6, ст.3]. І навіть кримінальне провадження не є приводом для обмеження цього конституційного принципу. Адже завданнями кримінального провадження зокрема є те, «щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до

відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура» [1, ст. 2].

Другий елемент – елемент заборони під час кримінального провадження піддавати особу катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує її гідність, поводженню чи покаранню, вдаватися до погроз застосування такого поводження, утримувати особу у принизливих умовах, примушувати до дій, що принижують її гідність [1, ст. 11, ч. 2], логічно витікає із першого і є його продовженням. Якщо людина визнається найвищою соціальною цінністю, то ніхто не в праві порушити цей статус, а отже ніхто не має чинити ніяких дій, які принижують гідність людини, її честь, заперечують її моральні якості та її взагалі ображають її чи принижують. Якщо повага до людської гідності забезпечується заходами держави, то відповідно дії, які можуть порушити або порушують людську гідність, у тому числі коли ведеться кримінальне провадження, повинні визнаватися неприйнятними у суспільстві, не схвалюватися відповідно державою і, отже, нею ж заборонятися.

Захисний елемент є третьою складовою у природі поваги до людської гідності як загальної засади кримінального провадження і формулюється він через право кожного захищати усіма засобами, що не заборонені законом, свою людську гідність, права, свободи та інтереси, порушені під час здійснення кримінального провадження [1, ст. 11, ч. 3]. Встановлення цієї можливості – цього права для кожного під час здійснення кримінального провадження – логічно замикає ланцюг з двох попередніх, адже у випадках їх недотримання саме цей елемент дозволить відновити порушену повагу до людської гідності.

У випадку, коли ведеться кримінальне провадження, вже сам цей факт підриває довіру до людини, викликає негативне ставлення до неї в оточуючих. Повага до гідності людини, по відношенню до якої відкрите кримінальне провадження, вже знаходиться у хиткому становищі: суспільство має до неї вже певні підозри щодо її доброчесності, і це може стати підставою для упередженого її визнання негідною – тобто такою, що не має моральних якостей, зневажає їх, а, отже, не заслуговує від суспільства на розуміння та допомогу. Слід погодитись із О.П. Кучинською, що честь і гідність особи страждають у результаті доведення до відома громадськості інформації про те,

що особа підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину або засуджена за злочин. Це породжує негативну думку про людину, підриває до неї довіру, знижує її авторитет. Більшість слідчих дій, які проводяться з метою встановлення причетності особи до скоєння злочину, наприклад, такі як затримання підозрюваного або арешт, усунення від посади, провадження судово-медичної чи судово-психіатричної експертизи з поміщенням особи на стаціонарне обстеження, обшук і виїмка, не можуть залишитися непоміченими. Не виключається також і можливість поширення відомостей, що порочать особу, в результаті протиправного розголошування даних досудового слідства, подробиць інтимного життя та інших відомостей, які особа бажає зберегти в таємниці [2, с. 18].

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Таким чином, можна зробити висновок, що мета даної наукової статті досягнута: правову природу поваги до людської гідності як загальної засади кримінального провадження встановлено. Отже, правова природа поваги до людської гідності як засади кримінального провадження полягає у єдності трьох взаємопов'язаних елементів: забезпечувального елемента, елемента заборони та захисного елемента, які відображають особливе моральне ставлення людини до самої себе й особливе моральне ставлення до неї з боку суспільства і держави під час усіх стадій кримінального провадження. Це особливе моральне ставлення відбиває сучасний загальний конституційний принцип визнання людини найвищою соціальною цінністю, права і свободи якої та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, головний обов'язок якої, в свою чергу, полягає в утвердженні й забезпеченні прав і свобод людини.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. – Електронний ресурс / Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 13.04.2012 № 4651-VI – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 18.07.2016). – Назва з екрану;
2. Кучинська О.П. Принцип поваги до честі і гідності людини у кримінальному процесі / О.П. Кучинська // Адвокат. – 2012. – №4 (139). – С. 17–19; 3. Кушнір Л.В. Захист честі й гідності людини у сфері кримінального судочинства / Л.В. Кушнір // Право і суспільство. – 2015. – №6–2. – С. 194–198; 4. Савченко В.А. Повага до людської гідності як фундаментальний принцип правової держави. – Електронний ресурс. – Режим доступу:

http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Pjuv/2012_2/Visnyk_2012_2/Savchenko%20V.pdf(дата звернення: 18.07.2016). – Назва з екрану; **5.** Свірський Б.М. Визначення принципу поваги до людської гідності у кримінально-процесуальних нормах / Б.М. Свірський // Вісник Маріупольського державного університету: Серія Право. – 2013. – Вип. 6. – С. 138–145; **6.** Конституція України. – Електронний ресурс / Верховна Рада України: Конституція; Закон від 28.06.1996 р. №254к/96-ВР. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 18.07.2016). – Назва з екрану; **7.** Загальна декларація прав людини. – Електронний ресурс / ООН: Міжнародний документ від 10.12.1948 р. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 18.07.2016). – Назва з екрану; **8.** Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. – Електронний ресурс / Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04.11.1950 р. – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004. (дата звернення: 18.07.2016). – Назва з екрану; **9.** Міжнародний пакт про громадянські і політичні права. – Електронний ресурс / ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення: 18.07.2016). – Назва з екрану; **10.** Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських чи таких, що ображають гідність, видів поводження і покарання. – Електронний ресурс / ООН; Конвенція, Міжнародний документ від 10.12.1984 http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_085 (дата звернення: 18.07.2016). – Назва з екрану; **11.** Академічний тлумачний словник української мови. – Електронний ресурс / Словник української мови [онлайн-версія]. – Режим доступу: <http://sum.in.ua> (дата звернення: 01.09.2016). – Назва з екрану; **12.** Коржанський М.Й. Кримінальне право України: Частина особлива / М.Й. Коржанський. – К.: Генеза. – 1998. – 592 с.; **13.** Гришук О.В. Людська гідність у праві: філософські проблеми / О.В. Гришук. – Л.: Лівівський університет внутрішніх справ, 2007. – 428 с.